

לשוננו לעם

קונטרסים עממיים לענייני לשון

בעריכת ע' איתן ומ' מרן

מחזור ה', קונטרס ג'-ד' (מ"ה-מ"ו) אדר ראשון תשי"ד

התוכן :

מ' זולאי	— מפני פייטנים ושופכי שיה
ד' סדן	— באפס יד
נ' ברגגרין	— בירורי לשון (ט. הָכִי = באמת, הכי גדול = הגדול באמת = היותר גדול)
"	— נוספות לרשימתי „אם כי“ (קונטרס ל"ח)
ד' ירדן	— חידודי לשון אצל חיד"א
מ' אלטבאואר	— מלשון דייגי ישראל
א' דרור	— „תוך כדי“ ו„תוך“
ע"א	— „על לשון והיסטוריה“
מתשובות המזכירות המדעית	
חלקי מכונת התפירה	

הוצאת ועד הלשון העברית בארץ-ישראל

בהשתתפות מוסד ביאליק

ירושלים

(היותר נכבד ו', ד) וגם כלשון הספרות הרבנית והחדשה (הכי נכבד) וכולן כשרות לשימוש. וכאן עלינו להעיר, שהעדר פירושים אטימולוגיים בכל מילונינו העבריים גרם אף הוא לאי-הבנת מלת הכי ולטעויות רבות אחרות. וחסרון זה ראוי להימנות.

נוספות לרשימתי „אם כי“ (קונטרס ל"ח)
 ליתר ביאור עליי לומר: א) שאין ביטויי הוויתור, כולם או אפילו רובם, הרכב של מלת תנאי ומלת ההדגשה „אף“ או „גם“. בתנ"ך למשל רובם הם מלה אחת (אם, כי, גם); ב) מלות הקישור אם כי שבעברית ימי הביניים אין בהן הכפלה (שתי מלות תנאי, דבר, ו' כסלו, תשי"ד), אלא פירושן אם ש... ולא נוצרו מתוך טעות, כ"א בהשפעת „ש...“ התלמודית לחיווי והצעת הדברים, המיתוספת בתחילת כמה סוגי משפט, ובמקומה באה, תחילה בשירה, המלה המקראית כי (לשוננו לעם, ל"ח, 12).

דב ירדן

חידודי-לשון אצל חיד"א

נטפל כאן בחידודי-לשון, ובפרט בסוג זה של חידודים, המיוסדים על ביטויים מתוך הקסרות, שהוכנס בהם שינוי

1. גם על שימוש זה יצאו עוררין בימינו מחמת סדר מלותיו;

אולם עתיק הוא ומצוי בספרות 800—900 שנה ואולי אף למעלה מזה.

קל מתוך כוונה להתאימם לרעיון חדש. השונה מן הרעיון המקורי. על-פי-רוב נשארים חידודים אלה נחלתו הפרטית של המשתמש בהם. אולם חלק מהם, יש שהם נקלטים בתודעה הלשונית של העם כולו ונהפכים למטבעות-לשון. כן מצויים גם חידודים, שאמנם עדיין לא זכו לפרסום, מסיבה זו או אחרת, אך יש בהם כל הסממנים המכשירים אותם לבוא בקהל. לדוגמה נעיין הפעם בספר „מעגל טוב השלם“, הוא סיפור המסעות של הרב ר' חיים יוסף דוד אזולאי (חיד"א). מחבר ארץ-ישראלי מפורסם מן המאה השמונה-עשרה, שביקר כ„שליח דרבנן“ במדינות שונות באירופה ובאפריקה, והעלה את רשמיו על הכתב.

בספרו זה, „מעגל טוב השלם“, כותב ר' חיים יוסף דוד אזולאי במקום אחד (עמוד 3): „צער כותש היה בי על השבת, נוסף על יגוני, שבכל הדרך רבת שבעה לה נפשי“. וכן במקום אחר (עמוד 26): „והיה לי צער כותש בשבת ההוא“. כמה יפה וחזק הביטוי „צער כותש“, שאפשר להבינו בהוראה: צער מדכא ומדכדך, השובר רוחו של אדם. ואולם למעשה כל עיקרו אינו אלא חיקוי לביטוי „שָׁעַר כותש“, הבא בדברי המשנה (פאה ב ג) במובן: ענפים דקים של גפן וכדומה, הנסרחים על הגדר.

במקום אחר (עמוד 4) אנו קוראים: „גם רב החובל יחרף צר מסיח לפי תומו או על התורה ועל העבודה“. בא כאן „טומאו“ בטי"ת, מלשון „טומאה“ ו„טמא“, בניגוד לביטוי הידוע „מסיח לפי תומו“, מלשון „תום“ ו„תמים“.

ושוב במקום אחר (עמוד 8) מספר המחבר, כי הציעו

לו להספיד רב גדול אחד. וכך נאמר שם: „בוא אל התיבה לדרוש לכבוד הרב הנזכר, והפצרתי שידרוש מגיד צדק שלהם, כי היה מוכן הוא לדרוש, ולא יכולתי להשיב פניהם ויקם, אז אמרתי: המתינו לי רביע שעה לבד, וה' עזרני והנושא בא". כמה יפה ומפתיע כאן הביטוי „והנושא בא", במובן: עלה בלבי נושא ורעיון לדרוש, שאינו אלא חידוד על-פי הכתוב (מלכים ב' ד א) „ואשה אחת מנשי בני הנביאים צעקה אל אלישע לאמר: עבדך אישי מת ואתה ידעת כי עבדך היה ירא את ה' והנשה בא לקחת את שני ילדי לו לעבדים".

ועוד אנו קוראים (עמוד 14): „ומדי העלותי לשכב, גר אחת שאלתי ללמוד, ואמרו לי: לא יעשה כן במקומו ונרי בידך, לכה כבה לי אותו". יש לנו כאן משחק-מלים כנגד מה שנאמר בפרשת בלק (במדבר כב יא): „הנה העם היצא ממצרים ויכס את עין הארץ עתה לכה קבה לי אותו". שינה המחבר מ„קבה" שבתורה, שנכתב בקוף ושפירושו „קָבַל", ל„כבה" בכף במובן: כבה את הנר.

ועוד נאמר שם: „והשמש נחץ; ונחץ: מהר קח את הלבוש והכופי" (מזוודה) ושים לדרך פעמך". הרי לנו כאן שימוש יפה בבניין פיעל מן „נחץ", בהוראת מיהר וזירן, בחידוד לעומת דברי יוסף (בראשית מד טו): „הלוא ידעתם כי נחש; ונחש איש אשר כמני".

ועוד אנו קוראים (עמוד 23): „כי כאשר נחתי בק"ק וירמיישא כאיב לי כאיבא כאב השנים חזק מאד, עד שכמעט עולם חשך בעדי, וילך מנוח, ולא יכול יוסף להתאפק,

לא עומד ולא יושב ולא שוכב, ואתחנן אל ה' יחלימני ויחיני, ולא כלו רחמיו, אך תרוף תורף יוסף בתרופה אחת מבעלת האושפיזא". קטע זה מלא רמזים לפסוקי ספרות. הביטוי "וילך מנוח", שפירושו כאן: הלכה מנוחתי ממני אינו אלא דרוש לשם "מנוח", אביו של שמשון הגיבור, אשר עליו נאמר (שופטים יג יא): "ויקם וילך מנוח אחרי אשתו". "ולא יכל יוסף להתאפק" – פסוק הוא על יוסף הצדיק (בראשית מה א), וכאן הוא מתכוון למחברנו, שגם שמו יוסף. החידוד היפה ביותר בקטע זה הוא הביטוי: "אך תרוף תורף יוסף בתרופה אחת מבעלת האושפיזא". הקורא את תחילתו של הביטוי נזכר בדברי יעקב, שנאמר בו (בראשית לו לג): "ויכירה ויאמר: פִתְנַת בְּנִי, חִיה רְעָה אֲכַלְתָּהּ, טָרַף טָרַף יוֹסֵף!". אך מי ששם לב להמשך: "בתרופה אחת מבעלת האושפיזא", תופס כי המלים "תרוף תורף", הנכתבות כאן בתי"ו, כפעלים הבנויים מן השם "תרופה", – פירושן: תרופה ורפואה עלתה לו ליוסף שלנו על-ידי בעלת האכסניה שהתאכסן בה.

ובמקום אחר (עמוד 27) אנו קוראים: "ואהי כאיש נדהם, מרור כורך". כאן אין שום שינוי חיצוני ממה שנאמר בהגדה של פסח, אך הכוונה איננה למרור זה שאנו אוכלים בפסח, אלא למרור שהגורל מאכיל אותנו בכל ימות השנה, וכוונתו לומר: תמרורי החיים הקיפוני וכאילו נכרכו סביבי לאין מוצא.

במקום אחד (עמוד 31) מסופר, כי פעם נפל מחברנו לתוך בור של טיט וצואה, ולקול צעקתו באו אנשים, וימשכו

ויעלו את יוסף אחוז בחבלי בוז וסרח העודף". גם כאן מוסב הפסוק שנאמר על יוסף הצדיק (בראשית לו כח), "וימשכו ויעלו את יוסף", על מחברנו שאף שמו יוסף. ועוד שני חידודים נאים יש לנו כאן: "אחוז בחבלי בוז" הוא משחק-מלים לעומת "אחוז בחבלי בוך" (אסתר א ו); "סרח העודף" — משחק-משמעויות הוא לעומת הנאמר במלאכת המשכן (שמות כו יב): "וסרח העדף ביריעת האהל, חצי היריעה העדפת, תסרח על אחרי המשכן".

במקום אחר (עמוד 34) מביע המחבר את התפעלותו מיופיה של העיר אמשטרדם במלים: "לא ראיתי עיר כלילת יופי בהדרי הדרים, מיופה ומשופה ומנוקה בסדר נכון, כאמשטרדם". במקרה זה, כמו בכמה מקרים קודמים, יצר המחבר כדרך-אגב יצירה לשונית נאה בצירוף, "בהדרי הדרים", בהוראת הדר ויופי רב, שאמנם אינו אלא חיקוי לצירוף המקובל "בחדרי חדרים", הבא למשל במימרת התלמוד: כל מקום שאסרו חכמים מפני מראית העין — אפילו בחדרי חדרים אסור" (שבת סד ע"ב ועוד).

בביטוי יפה משתמש המחבר לתאר אנשים, שדרכי נימוס הן מהם והלאה. הוא כותב (עמוד 56): "וגם בקצת עניינים לא נחם אלהים דרך ארץ". יש לנו כאן משחק-משמעויות נפלא בצירוף "דרך ארץ", שמצד אחד פירושו: הלכות נימוס ומידות נאות בחברה, ומצד שני אינו אלא ביטוי בלתי מושלם מתוך הכתוב (שמות יג יז): "ויהי בשלה פרעה את העם ולא נחם אלהים דרך ארץ פלשתים". מן הדוגמות המועטות, שהבאנו כאן מתוך סגנונו של

הספר „מעגל טוב השלם“ לר' חיים יוסף דוד אזולאי, אנו רואים, מה רב הטוב הצפון לקורא בספרים מעין זה בעיון. ומה רבים עוד האוצרות השמורים בהם לטובתה ולרווחתה של הלשון.

משה אלטבאואר

מלשון דייגי ישראל

נודמן לי לצאת לימים מספר לציג על סיפונה של ספינת-הדיג „חנה“, של קבוצת שדות-ים, ולהתבונן מקרוב בעבודתם של דייגינו ואף לרשום כמה רשימות על לשונם וניבם המקצועי – רשימות שאולי יעניינו את קוראי „לשוננו לעם“ וגם יזכירו לאקדמיה ללשון העברית. שהגיע הזמן לדאוג גם לפינה זו בחיים החדשים בארצנו. התכונה האופיינית של ניב הדייגים היא, נוסף על כמה צירופי-לשון חדשים ומיוחדים, הכמות הגדולה של מלים לועזיות, מלשונות שונות, קרובות ורחוקות, ובייחוד מאיטלקית. דייגים איטלקים היו מורינו ומדריכינו במקצוע זה, והלשון האיטלקית על ניביה השפיעה זה מאות בשנים על לשון הספנות והדיג הימי בכל רחבי הים התיכון המזרחי. אין אסון או חרפה בלעז זה: עמים גדולים מעמנו, שרק בתקופה מאוחרת של תולדותיהם הגיעו אל הים, קיבלו אף הם שמות זרים למכביר, ורק כעבור עשרות בשנים הלאימו את מונחי הימאות שלהם. עד היום, למשל, מונחי